

Girard Studiekring 24 november 2017

De ander in mij

Naar aanleiding van Jean-Michel Oughourlian, *The Mimetic Brain*

Klik [hier](#) voor mijn leesverslag

Michael Elias

Vooraf

Het eerste boek dat ik van René Girard las, was *Des choses cachées depuis la fondation du monde*. In de groene appel van Magrittes *Carte postale* op de voorplaat daarvan staat *Recherches avec J.M. Oughourlian et Guy Lefort*, wat maakte dat 'le docteur Oughourlian, neuropsychiatre et psychologue,' voor mij direct een plaats had in die wonderlijke gedachtewereld van de mimetische begeerte waardoor ik in 1981 de persoonlijke en intellectuele crisis begon te begrijpen waarin ik me toen bevond. Het derde deel van *Des choses cachées* (nog altijd als Girards hoofdwerk beschouwd), over 'interdividuele psychologie' is sterk beïnvloed door de inbreng van Oughourlian. 'We wrote *Things Hidden since the Foundation of the World* together', zou Girard later schrijven.

Leerling, navolger, collega van Girard

Het in 1982 verschenen *Un mime nommé désir* (*The puppet of desire*, 1991) werd hier vooral bekend door de samenvatting die ons voormalige kringlid Roel Kaptein z.l. er een paar jaar later van gaf in *De ander als model en obstakel*.

In 1995 zag ik Oughourlian op de Loyola University in Chicago, waar hij samen met Rusty Palmer een optreden verzorgde over de zogeheten 'interdividuele psychologie'. Afgelopen zomer op het COV&R congres in Madrid was hij er weer en heb ik enkele woorden met hem kunnen wisselen na een lezing waarin hij inging op zijn vorig jaar in het Engels verschenen *The Mimetic Brain*, waarvan ik met het oog op onze bespreking een leesverslag meezend. Jean-Michel Oughourlian is inmiddels vijftig jaar neuropsychiater en behandelt stoornissen op het gebied van persoonlijkheid (psychosen, neurosen), stemmingen (melancholie, depressie), en gedrag (seksualiteit, voeding, sociale betrekkingen). Naast ziekten gaat het in toenemende mate om problemen die mensen het bestaan 'vergallen', niet inherent aan de patiënt, maar te situeren tussen de patiënt en een ander, het meest tussen echtelieden. Wanneer ze bij de therapeut komen, zijn ze dikwijls slachtoffer van een paradox: het verlangen dat hen aanvankelijk bijeenbracht en verenigde, is op mysterieuze wijze omgeslagen en drijft hen nu met dezelfde heftigheid tot scheiding. – Zo stond het in de inleiding van [Genèse du désir](#), dat we in 2008 in onze kring behandelden en waarin Oughourlian aangaf hoe hij als psychiater de mimetische theorie toepaste in zijn beroepspraktijk.¹

Sinds O.'s eerste 'mimetische' boek kwam het onderzoek naar spiegelneuronen op gang, waarvan hij de inzichten in latere studies verwerkte. Tussen het boek dat we indertijd bespraken en het onderhavige *The Mimetic Brain* verscheen nog *Psychopolitics* (2012), met een voorwoord van René Girard. Daarin wordt betoogd hoe mimetische rivaliteit op zowel individueel als nationaal niveau aan dezelfde wetten onderhevig is.

¹ De samenvatting van de inleiding, waarin zeven casus kort worden beschreven, en het eerste hoofdstuk staat op onze site:

https://www.girard.nl/texts_online/o/Samenvatting_Oughourlian_Genese_du_desir.pdf

In het vorige week verzonden 'My life with René' en in de conclusie van *The Mimetic Brain* schrijft Oughourlian hoe hij geïnteresseerd raakte in Girard en zijn leerling werd. Hij erkent volmondig het genie van zijn *maître penseur*: 'My desire is mimetic and modeled on René's desire, which is to search unstintingly not for a subjective truth but for an objective reality.' In een dergelijke bekentenis staat hij niet alleen: wie de vriendschapsbundel voor René Girard doorleest die in 2009 verscheen, ziet tal van bijdragen waarin auteurs aangeven hoe diens werk een *eye opener* voor hen was, waardoor ze anders begonnen te denken, de problemen in het vakgebied waarin ze zich bewogen konden verbinden met andere disciplines en in de gaten kregen hoe ze in hun persoonlijk leven zich door anderen hadden laten meeslepen of een zondebok hadden gevonden. Oughourlian vergelijkt Girards werk met de pijl van Odysseus die moeiteloos door alle ringen schiet en nieuw licht doet schijnen op etnologie, antropologie, literatuur(wetenschap), theologie, politiek, krijgskunst, economie, psychologie, psychiatrie en filosofie. Sandor Goodhart noemde zijn leermeester eens een profetisch denker.

De taak van de psychotherapeut: zoeken naar wijsheid

In *Achever Clausewitz (Battling to the end)* schrijft Girard dat 'een zondebok hebben' betekent 'niet weten dat je er een hebt.' Tot het besef komen dat je er een zondebok op nahoudt, betekent hem voorgoed verliezen en jezelf blootstellen aan mimetische conflicten, zonder mogelijke oplossing.

In vergelijkbare zin probeert Oughourlian zijn patiënten, in een eerder stadium van de mimetische cyclus, te laten ontdekken wie hun model is, met wie ze rivaliseren en wie voor hen een obstakel vormt. In het alledaagse leven kan het doorzien van het mimetisch mechanisme, het besef dat ons willen een configuratie is van wat anderen ons hebben voorgehouden, je immers voor veel leed behoeden en tot beter inzicht leiden in je eigen biografie.

Die onderneming vereist nogal wat. Oughourlian vergelijkt het psychotherapeutisch proces bij voorkeur met het zoeken naar wijsheid van 'grote leraren': zowel intellectueel, psychologisch, antropologisch en moreel is het een opgave. Hij verwijst naar Socrates, Boeddha, Christus, Krishnamurti, de Dalai Lama en andere wijzen. Aan wat van hen te leren valt, wil hij een wetenschappelijke bijdrage leveren, die het mogelijk maakt zich op dat pad meer concreet te oriënteren, waardoor iemand geleidelijk de drie functies van het brein kan harmoniseren. Hij schrijft dat het hardnekkig ontkennen van de realiteit correspondeert met de 'eerste zonde', die op het punt N neurotisch wordt uitgedrukt en op N' psychotisch. Psychotherapie moet deze realiteit in aanmerking nemen en de kern van deze rebellie tegen de werkelijkheid (gewoonlijk geestesziekte genoemd) integreren. De praktijk van initiatie moet de geleidelijke metamorfose teweegbrengen die tot wijsheid leidt door de daaropvolgende en nooit volledige erkenning van de 'andersheid' waarmee we zijn opgetuigd. De essentie van de *condition humaine* is het managen van deze ondraaglijke 'andersheid'.

Het derde brein

Oughourlian meent dat de grote wijzen er **impliciet** van uitgingen dat het derde brein voldoende beïnvloed kon worden door de twee andere om wijsheid te bereiken.

Ik vraag me af of dat zo is. Natuurlijk, de woordgroep 'het derde brein' gebruikten ze niet, maar als je in het evangelie van Lucas hoofdstuk 4 leest, waar Jezus na veertig dagen vasten in de woestijn door de duivel op de proef gesteld wordt, is daar toch heel duidelijk sprake van interdividualiteit.² Zelf schrijft Oughourlian op p. 188 dat we in Genesis 3 zien dat Eva's

² In ander verband heb ik hierover over geschreven n.a.v. de 'aandrift ten kwade' (*jetser hara*): https://www.girard.nl/texts_online/e/Elias_Michael_8.pdf

perceptie van de boom verandert, wanneer ze geleidelijk wordt gepenetreerd door de mimetische begeerte, gerepresenteerd door de slang.

Voorts lijkt me dat in de christelijke begrippen *conversio*, *metanoia*, *epistrophe*, alsmede in het joodse *tesjoeva* 'omkering', veel zit dat **expliciet** duidt op de weg naar wijsheid die Oughourlian beoogt: de realiteit onder ogen zien en de fouten die je hebt gemaakt niet te verhelen – er is namelijk vergeving. Over dat laatste schrijft Oughourlian niet; ons kringlid André Lascaris z.l. wijdde er een van zijn boeken aan (*Neem uw verleden op*), waarbij hij 'onvoorwaardelijke vergeving' in verband brengt met het beëindigen van rivaliteit.

De wijze waarop Oughourlian zich als psychotherapeut opstelt, doet me overigens denken aan mijn eigen katholieke traditie, waarin biechten een gewetensonderzoek impliceert. Stapten veel priesters die in de jaren zestig en zeventig uittraden en daarvoor jarenlang de biecht hadden afgenomen, niet vanzelfsprekend over naar de geestelijke gezondheidszorg? Ik herinner me nog de geestige columns erover van Jan Blokker.

Eerder bespraken we eens dat je de theorie over mimetische begeerte als een voetnoot zou kunnen beschouwen bij het tiende woord (zoals Girard in zijn satanboek zegt). 'Gij zult niet begeren het huis van uw naaste. Gij zult niet begeren de vrouw van uw naaste, noch zijn - knecht, noch zijn dienstmaagd, noch zijn os, noch zijn ezel, noch iets wat uw naaste toebehoort.' (Exodus 20:14). Ook daar is de interdividualiteit middels de mimetische begeerte duidelijk aanwezig.

Persoonlijk

Tijdens mijn vorige presentatie over Oughourlian in onze kring heb ik aangestipt in hoeverre het bestuderen van diens psychologie mij geholpen heeft de realiteit in het leven onder ogen te zien. Welaan, ik geef nog drie voorbeelden, wellicht kunnen we tijdens onze bespreking nog wat meer uitwisselen over 'de ander in ons'...

(1) Als zestienjarige op een zeilkamp in het Friese Grouw, voor het eerst in een bruin café, bestelde ik een cocktail van witte Martini met wodka en ijs – 'niet roeren, wel schudden', voegde ik eraan toe, precies zoals James Bond, van wie ik een film had gezien en naar wiens optreden ik het mijne modelleerde. De zeiljongens in de bruine kroeg keken verbaasd ('wat een rare snuiter'), op de meisjes maakte het geen indruk en de ober vroeg met onvervalst Friese tongval of het ook whisky mocht zijn, want ze hadden in dat café geen wodka. Ik kan me wel vinden in Oughourlians opmerking dat het achteraf lachen over dat soort dingen in therapeutische zin bevrijdend is.

(2) Wanneer mij wordt gevraagd waarom ik na mijn kandidaatsexamen Nederlandse taal- en letterkunde daar niet mee doorging, maar een doctoraalstudie Algemene Taalwetenschap begon, heb ik lange tijd een mooi verhaal opgedist met wat diepzinnigheden over mijn interesse in taalvariatie en taalverandering, tot ik door een tekst van Oughourlian besepte aan *window dressing* te doen. In feite hoorde ik een oudere student wiens bohémienachtige levenswijze mij wel aanstond, tijdens een lezing van ons dispuut op zijn kamer die volhing met naaktfoto's van zijn vriendin, eens zeggen dat hij na zijn kandidaats Nederlands verder ging met linguïstiek, want dat was toch eigenlijk het enige waar je bij hoefde na te denken. Dat wilde ik ook wel, nadenken. Door de geschriften van Girard en Oughourlian besepte ik, dat deze oudere student als model de plaats had ingenomen van mijn vader, die zelf graag Nederlands was gaan studeren, maar daar door de oorlog van moest afzien.

(3) Een *patchwork* van niet-geïntegreerde anderen voelde ik me in de tweede helft van de roerige jaren zeventig – als ik daar nu, veertig jaar later, op terugkijk. De verschillende modellen die ik wilde nabootsen (met het dragen van een tweedehands leren jasje zoals P dat had, uitdrukkingen te bezigen die ik bij Q had gehoord, te koken zoals R) bleken uiteindelijk niet verenigbaar, zodat ik in termen van *The mimetic brain* op punt N' belandde, waar ik mijn eigen verlangen anterieur waande aan dat van anderen die dit juist hadden voortgebracht.

Tijdens deze crisis kreeg ik gelukkig Girards *Recherches avec J.M. Oughourlian et Guy Lefort* onder ogen.

Het moderne leven

Behalve om bovengenoemde redenen vind ik het werk van Oughourlian boeiend omdat ik 'het moderne leven van het eigentijdse nu' er beter door begrijp, sneller inzie wat er in mijn hersens gebeurt wanneer ik op de televisie een reclame-uiting zie die mijn derde brein aanspreekt, die mijn mimetische begeerte naar hebbedingen activeert en die me misschien wel jaloers maakt op 'de uitstraling' van deze of gene: iemand met een mannendecolleté en een grappig overhemd bijvoorbeeld die ruig aan het lipje van een blikje *power drink* trekt en daarmee aanzien verwerft. Mijn eerste brein moet dan hard werken.

De inzichten waarvan Oughourlian ons deelgenoot maakt, spelen ook bij andere zaken: wat eten we, wat trekken we aan, hoe richten we ons huis in? Wie of wat zijn daarbij onze referentiepunten? Is dat Linda - of *de Linda*?³ En: wat voor verhalen vertellen mensen over vroeger? Bij het bekijken van wat hedenlanders op sociale media zetten, valt me op hoe velen zich inspannen, authentiek te zijn, dat wil zeggen, zich te presenteren als figuren die niet door anderen zijn beïnvloed – men rivaliseert paradoxaal in oorspronkelijkheid. Wanneer ik de krant lees, zie ik bekende Nederlanders plechtig verklaren hoezeer ze al heel vroeg de unieke weg opgingen die hen tot bekende Nederlander maakte, 'ik verliet al heel spoedig het gebaande pad, weet u' – waarmee ze gewoonlijk hun eigen geschiedenis en traditie verloochenen.

De middeleeuwen, die veel respect hadden voor de autoriteit van de antieke schrijvers, zeiden dat 'de modernen' in hun ogen dwergen waren (vgl. de uitspraak van Benoit de Chartres in hoofdstuk 9), maar door zich op de ouden te baseren 'dwergen op de schouders van reuzen' konden worden, en dus verder konden zien dan hun voorgangers. Elk mens is uniek, maar geen mens is in zijn gedragingen origineel, vrijwel elk woord dat we gebruiken hebben we van anderen geleerd en met het uitwerken van een idee aan de hand van wat iemand anders heeft uitgedacht, is niets mis. In de inleiding van onze bundel *Rond de crisis* stond: 'Wordt dat een doel op zich, je te onderscheiden van anderen en opgemerkt te worden als 'beroemde ander'? Helaas, spoedig ontdek je dat hetgeen jou hielp je te onderscheiden, door talloze anderen wordt overgenomen. In het verlangen om authentiek, tegendraads of excentriek te zijn, vertonen moderne mensen, vaak zonder dat ze dit in de gaten hebben, kuddegedrag. Hopelijk kan ik aanstaande vrijdag nog een paar actuele voorbeelden geven.

Intellectuele inspiratie

Oughourlian put in *The Mimetic Brain* niet alleen uit (nieuwe ontwikkelingen in) zijn eigen vak, maar in de voetsporen van zijn leermeester ook uit tal van andere bronnen, in het bijzonder de literatuur en de humaniora. Het is plezierig om boeken die je kent en waaruit hij citeert, er even op na te slaan om te kijken hoe het ook alweer zat, hoe je een tekst vanuit een nieuw gezichtspunt beter kunt begrijpen. En om boeken die je nog niet kent, op je lijst 'te lezen' te zetten. Met deze studie over de drie breinen levert hij een wetenschappelijke bijdrage aan de mimetische theorie – die empirisch natuurlijk nog meer moet worden onderbouwd. Ik heb er veel van geleerd, zowel persoonlijk als m.b.t. de gebieden waarop ik onderzoek heb verricht (plat-Haags, sociolinguïstiek, retorica, raadselverhalen, dialoog Joden en Palestijnen).

³ Zie Chris van der Heijden, *Spiegelzaal van onze tijd. Linda. en de Nederlandse samenleving* (Amsterdam/Antwerpen, Atlas Contact, 2017). Het is jammer dat vdH de mimetische theorie niet kent, het zou zijn interessante observaties over onze samenleving verdienen.

* Het spanningsveld tussen nabootsing en differentiatie is een van de belangrijkste oorzaken voor taalverschillen en taalverandering; prestige en model spelen er een belangrijke rol in. Plat-Haags spreken werd een hype na de tv-optredens Van Kooten en de Bie en de strips van Haagse Harry. Het zogeheten 'Poldernederlands' met de verandering van *ij/ei* in *ai* laat het ook zien.

* In het halsraadselcomplex zijn verhalen over 'de vermoorde geliefde' te vinden met hoofdfiguren die in een mimetische driehoek zitten. De begeerte van de held in het verhaal is soms aanwijsbaar bemiddeld: hij raakt verliefd doordat hij heeft gehoord hoeveel vrijers er zijn – dat moet wel een heel begeerlijke vrouw zijn. In *Duizend en één dag* aanschouwt een van de helden voor het eerst het gelaat van de geliefde door de ogen van een ander (de schilder van haar portret).

* Bij het geven van presentaties in protestantse kerken over activiteiten in het dialoogdorp Nes Ammim in Galilea viel het me op dat kerkleden meer oog kregen voor beide kanten van 'het verhaal' als ze hoorden over de mate waarin rivaliteit tussen de verschillende bevolkingen van Israël en Palestina de conflicten doet escaleren.

Vrijheid

Interessant vind ik wat Oughourlian op het eind van zijn (meegezonden) bijdrage 'My Life with René' schrijft, wanneer hij enkele woorden wijdt aan degenen die Girard verwijten dat het mimetisme mensen berooft van hun soevereine vrijheid om het object van 'hun' begeerte te kiezen. Dezulken menen dat vrijheid een gegeven is, schrijft Oughourlian, 'een inherent menselijk attribuut', dat uitgaat van de claim dat het Zelf de eigenaar is van zijn begeerte en voorafgaat aan die van anderen. Dat is mythisch, vervreemdend, illusoir: vrijheid is een strijd, een verovering, een ascetische discipline, een initiatie, een vorm van wijsheid. Een en ander is te bereiken door mimetisme te aanvaarden, door de erkenning dat 'mijn' Zelf vervalst wordt door 'mijn' begeerte en dat deze laatste mimetisch wordt voortgebracht door de begeerte van de ander, die wordt weggemoffeld door een omkering van de tijd. In psychologisch opzicht kan vrijheid worden gedefinieerd als een voortgaande bevrijding van begeerte en als het vermogen om te begeren wat men al heeft en niet mechanisch te begeren wat de ander heeft en men zelf niet heeft.

Ja, je kunt daartoe komen met een therapeut, je kunt ook tot de Allerhoogste gaan bidden, zoals Girard eens antwoordde op een vraag van iemand naar aanleiding van zijn nogal pessimistische Achever Clausewitz - het kan ook door bij voortduring, liefst in groepsverband, te *leren*. Zowel aan het eind van mijn vorige presentatie over Oughourlian als in de toespraak op het feestje dat we tijdens het dertigjarig bestaan van onze kring in De Balie vierden, ben ik daarmee geëindigd: we moeten, onze rivaliteiten disciplinerend, onverstoorbaar blijven *leren*.⁴ In de joodse traditie is dat bij uitstek een opdracht. Daarom ten slotte enkele woorden van een rabbijn: '*Lernen* versterkt het zelfvertrouwen, [] scherpt het verstand, [] is tijdverdrijf op hoog niveau, [] helpt je aan een toekomstvisioen en een bijzonder verleden.'⁵

Den Haag-Scheveningen
november 2017

⁴ https://www.girard.nl/texts_online/e/Elias_Michael_13.pdf

⁵ Tamarah Benima, *Joodser dan dit krijgt u het niet. De levenskunst van de Joodse beschaving* (Amsterdam: Prometheus-Bert Bakker, 2015), p. 93.